

VZÁCNÉ EXEMPLÁŘE SPISŮ J. A. KOMENSKÉHO V MORAVSKÉ ZEMSKÉ KNIHOVNĚ V BRNĚ

JITKA MACHOVÁ

Abstrakt: Specializovaná sbírka komenian byla založena v Moravské zemské knihovně v Brně v roce 1900. Za více než 100 let se podařilo vytvořit zajímavou komeniologickou kolekci s několika unikáty i vzácnými exempláři, dochovanými v malém počtu na našem území. Soubor obsahuje staré tisky vydané ve 14 jazycích v 37 městech 13 evropských zemí.

Klíčová slova: Komenský, sbírka komenian, Moravská zemská knihovna v Brně.

Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně obsahuje poměrně rozsáhlou sbírku komenian. Zahrnuje 302 titulů (včetně duplikátů) ve 267 knihovních jednotkách – dva autografy, tři rukopisné opisy děl J. A. Komenského, 19 samostatných mapových listů a 243 svazků starých tisků.¹

„Knihovna Komenského“ byla založena kuratorem ústavu 11. června 1900 na základě návrhu tehdejšího kustoda a pozdějšího ředitele Zemské knihovny moravské dr. Wilhelma Schrama. Od roku 1902 jí byla přiznána zvláštní roční zemská dotace 400 K. Základem sbírky se stal nevelký fond z původního jádra knihovny Františkova muzea (asi desítky svazků), který pocházel z darů prvních příznivců a mecenášů. O dalších 20 svazků byla rozšířena při delimitaci fondů s Moravským zemským archivem na počátku 20. století. Z prostředků dotace byly hrazeny antikvární nákupy komenian u domácích i zahraničních firem, ke kterým patřily např. brněnský Karafiat, Winiker, Píša, Barvič, Brecher, pražské firmy Bačkovský, Storch. Nakupovalo se i v zahraničí – u firmy Baer ve Frankfurtu nad Mohanem, mnichovského antikvariátu Ludwiga Rosenthala, J. Haase rovněž z Mnichova, Weigela z Lipska i budapeštského Lantose a dalších. „Knihovna Komenského“ se rozrůstala dary a po vzniku samostatné republiky též o státem dotované nákupy celých velkých knihovních sbírek. V roce 1919 byla získána knihovna evangelického faráře J. G. A. Szalatnaye (obsahovala 10 komenian), o rok později knihovna slavisty a bohemisty Adolfa Patery se 4 komeniany. Z přidělené pražské sekundogeniturní lobkovické knihovny se rozrostla o 5 svazků. Po druhé světové válce došlo ke stagnaci nárůstu sbírky. Důvodem bylo nejen omezení zahraničních nákupů, ale i nedostatek vhodných titulů na trhu. Sběrka komenian byla poměrně rozsáhlá a vzácné kusy, které by nebyly duplikáty, se objevovaly velice zřídka. Přibýlo ještě několik exemplářů z konfiskované německé knihovny hrabat Chorinských a dalších pár poválečných přírůstků z rezervních fondů. Komeniana v počtu 32 exemplářů, které byly obsaženy v historických fondech klášterních knihoven, přidělených Univerzitní knihovně v 50. letech 20. století, byly již z 90 % ke „Knihovně Komenského“ duplikáty či multiplikáty.² Navíc zůstaly součástí jednotlivých klášterních celků a byly v restitucích v 90. letech navraceny původním vlastníkům, obnoveným církevním řádům. Prakticky nejrozsáhlejší akvizicí posledních let byl nákup 6 komenian v roce 2014.

1 Jan Amos Komenský ve fondech MZK. Katalog k výstavě. Brno: Moravská zemská knihovna, 2015, 90 s.

2 VOBR, J. Sběrka komenián Univerzitní knihovny v Brně. *Duha* 6, 1992, s. 2–5.

První soupis sbírky publikoval Hertvík Jarník.³ Abecedně uspořádaný soupis obsahoval celkem 130 titulů map a knih vydaných do roku 1848. Další pořídil Vladislav Dokoupil.⁴ Neomezil se již jen na staré tisky (lokace Ks), ale zachycuje i pozdější vydání Komenského děl do roku 1956 (označených lokací Kn). Poskytoval základní informace o výskytu daného exempláře v brněnské knihovně. Zahrnuje přibližně 440 bibliografických jednotek v téměř 750 svazcích, z nichž 250 bylo vytištěno před rokem 1801.

K 400. výročí narození J. A. Komenského připravil Jaroslav Vobr další odbornou výběrovou bibliografii.⁵ Popisuje 276 exemplářů multiplikátů komenian včetně rukopisů, starých tisků a map. Katalog je uspořádán abecedně, podle přehledu názvu děl, které jsou podrobně exemplářově popsány včetně individuálních znaků. Nechybí ani citace starší literatury a rejstříkový aparát.

Zatím poslední zpracování starých tisků děl Jana Amose Komenského včetně nových přírůstků proběhlo v 1. desetiletí 21. století. Prostřednictvím internetu a knihovního systému Aleph byla badatelům i široké veřejnosti nabídnuta možnost vícehlediskového vyhledávání v rámci celé báze historických fondů MZK03.⁶ Rešeršním dotazem lze v elektronickém katalogu vytvořit „virtuální knihovnu Komenského“ napříč různými sbírkami i jednotlivými lokacemi. Velkým přínosem pro zájemce o studium prací Komenského byla digitalizace sbírky a její zpřístupnění v digitální knihovně Kramerius.⁷

Celostátní soupis komenian vyšel za redakce Emmy Urbánkové v roce 1957 (k 300. výročí prvního amsterdamského vydání Komenského díla *Opera didactica omnia*).⁸ Je uspořádán abecedně, obsahuje 854 titulů (nejen starých tisků, ale zachycuje i díla mladší). Staré tisky obsahují i signatury československých institucí, které konkrétní exemplář vlastní. Pokud porovnáme sbírku komenian MZK s tímto celostátním soupisem, nalezneme shodu téměř 40 % titulů u starých tisků. Navíc bylo asi 20 tisků evidováno jako unikáty a dalších 30 jako tituly dochované ve dvou exemplářích na území České republiky.

Připravit co nejuplněji soupis veškerých spisů J. A. Komenského vydaných před rokem 1801 si vytyčila za cíl i Knihovna Akademie věd ČR.⁹ Má obsahovat bibliograficky popsaná jednotlivá vydání i seznamy výtisků, které se dochovaly. Práce vzniká na základě excerptce fondů knihoven u nás i v zahraničí. Používá vyhledaných exemplářů, katalogů knihoven i sekundární literatury. Pracovníkům se podařilo shromáždit cca 1 035 záznamů. Přibližně 1/5 však nemá dochovaný výtisk (vydání je zmiňované v literatuře, ale zatím nepodloženo existujícím exemplářem). Zhruba 1/3 případů je doložená 1 nebo 2 dochovanými výtisky. Tento nepříznivý poměr bude jistě v budoucnosti snížen novými nálezy při zpracování dosud nezkatologizovaných fondů a také lepší dosažitelnosti získání relevantních informací o jednotlivých exemplářích prostřednictvím elektronických databází a knihovnických portálů. Relativnost objemu

3 JARNÍK, H. Starší kusy naší Knihovny Komenského. *Časopis Moravského musea zemského*, 9, 1909, s. 244–267, 10, 1910, s. 50–74.

4 DOKOUPIL, V. *Soupis komenian Universitní knihovny v Brně*. Brno: Universitní knihovna, 1957, 112 s.

5 VOBR, J. *Dílo Jana Amose Komenského ve fondech Státní vědecké knihovny v Brně a moravských klášterních knihoven. Rukopisy a staré tisky 1611–1800*. Brno: Státní vědecká knihovna, 1992, 179 s.

6 Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně [on-line] [cit. 7.8.2015]. Dostupné z: https://aleph.mzk.cz/F/T26KM5BCQHCH5FBQ1AH7F8ECCLN3F13AK7GPG5MSFLK9BN6IAF-00783?func=file&file_name=find-b&local_base=MZK03_MZK.

7 Digitální knihovna MZK Kramerius [on-line] [cit. 2015-08-07]. Dostupné z: <https://www.mzk.cz/katalogy-database/digitalni-knihovna-kramerius>.

8 *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, 469 s.

9 BAĎUROVÁ, A. Bibliografie spisů J. A. Komenského vytištěných do roku 1800. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník ze 4. odborné konference Olomouc, 11.–12. října 1994*. Brno: Sdružení knihoven České republiky – Vědecká knihovna v Olomouci, 1995, s. 88–93.

dochovaných prací můžeme demonstrovat i na unikátech obsažených v brněnské sbírce. Aktuálním porovnáním evidovaných unikátů MZK v SDK (tedy dochovaných na území České republiky) s nově dostupnými elektronickými zdroji¹⁰ se jejich počet (přestože se sbírka rozrostla) snížil. Následující soupis představuje komeniana MZK která se „prozatím“ ještě mohou nazývat unikáty, tj. dochované v 1 výtisku na území České republiky.

Jak dlouho zůstanou jedinečnými, záleží především na knihovnicích, kteří katalogizují dosud nezpracované historické fondy a své elektronické záznamy poskytují do společně budovaných knihovnických databází. Nezbyvá než doufat, že alespoň část z chybějící 1/5 dosud nezjištěných exemplářů vydaných děl velkého Evropana J. A. Komenského bude ještě nalezena.

Eruditio scholastica.

ERUDITIONIS SCHOLASTICAE PARS PRIMA VESTIBULUM... Leutschoviae: Typis Brewerianis, 1722. A–F8G4 [=52] listů; 8°. Výzdoba: Viněty (na titulní straně keř), vlysy a linky z typografických ozdůbek, iniciály. Přívazek 2 k: *Januae Lingvarum Reseratae Aureae Vestibulum...* Citace: SDK 185; Vobr 29. Sign. Ks-0036.107, přív.2

Historia persecutionum – německy.

Böhmisches Martyr-Büchlein... Gedruckt zu Basel: Bey Georg Decker, Jn Verlag Michael Schaufelbergers, Buchhändlers in Zürich, 1650. [24], 610 [=654], [26] s., [1] příl.; 12°. Výzdoba: Mědirytninový předtitul (sign. J. Suyzer f.), titulní strana v orámování z dvoulinek, iniciály, vlysy z typografických ozdůbek, viněty. Česká slova s. 631, ř. 9. Citace: SDK 222; Vobr 51. Provenience: G. J. Scherer; Jacob Scherer 1735. Původní pergamenová vazba, na deskách orámování z dvoulinek. Sign. Ks-0042.295

Böhmisches Martyr-Büchlein... Getruckt zu Zürich: Bey Michael Schaufelbergers sel. hinterlassenem Erben, 1669. [12], 636, [23] s., [1] příl.; 12°. Výzdoba: Mědirytninový předtitul (sign. Conrad Meyer f.: Böhmisches Märtyr=Büchlein. Zürich Bey Joh. Wilhelm Simler Büchh. Zűfinden), titulní strana v rámci z typografických ozdob, iniciály, vinětky. Česká slova s. 616, ř. 11. Citace: SDK 223; Vobr 52. Provenience: Sum J. Rod. Huberi 1699. Const: 10. Sz. Původní pergamenová vazba. Sign. Ks-0042.346

Janua linguarum.

J. A. COMENII JANUA LINGVARUM RESERATA AUREA... Lipsiae: Sumptibus Gotofredi Grossii Bibl., 1634 (Exprimebat Joannes Albertus Minzelius). [62], 274, [341] s.; 8°. Výzdoba: Aperturový titulní list, vlysy z typografických ozdůbek, iniciály, viněty, signet nakladatele. Text tištěn latinsky a německy. Citace: SDK 247; Vobr 58. Poloplátěná vazba z 1. čtvrtiny 20. století. Sign. Ks-0038.141

¹⁰ Bibliografie spisů J. A. Komenského vytištěných do r. 1800 [on-line] [cit. 2015-08-07]. Dostupné z: <http://www.lib.cas.cz/kvo/bibliografie-komensky/>. *Bibliografie spisů J. A. Komenského vytištěných do r. 1800*. Praha: Knihovna Akademie věd ČR, 2007. CD-ROM.
JIB - Jednotná informační brána [on-line] [cit. 2015-08-07]. Dostupné z: <http://www.jib.cz/V?RN=945548672>
Knihopis Digital [on-line] [cit. 2015-08-07]. Dostupné z: <http://www.knihopis.org/>
Souborný katalog ČR — Portal CASLIN [on-line] [cit. 2015-08-07]. Dostupné z: <http://www.caslin.cz/>

Porta Linguarum, TRILINGUIS Reserata & Aperta: Seminarium Linguarum & Scientiarum omnium... Londini: excudebat Edvardus Griffin, Sumptibus Geo. Hutton, in Turnestyle, 1640. [26], 211, [74] s.; 8°. Výzdoba: Titulní strany v rámečcích z typografických ozdůbek, všechny strany textu v rámečcích z linek, viněty a vlysy z typografických ozdůbek, iniciály, jeden dřevořez (znak). Text tištěn latinsky, anglicky a francouzsky. Citace SDK 257; Vobr 61. Provenience: D. Sachsii. Moderní bibliofilská polokožená vazba. Sign. Ks-0228.996

JANUA LINGUARUM RESERATA: Sive Omnium Scientiarum & Linguarum Seminarium... The fifth Edition. London: Printed by R. Young, and are sold by T. Slater, at the Swan in Duck-lane, 1641. A8B4A-Y8 [=188] listů; 8°. Výzdoba: Ozdobné linky z typografických ozdůbek, vlysy, iniciály. Text tištěn latinsky a anglicky. Citace: SDK 259; Vobr 62. Moderní polopergamenová vazba. Sign. Ks-0038.904

JANUA LINGUARUM RESERATA: Sive, Omnium Scientiarum & Linguarum SEMINARUM... London: Printed by E. Cotes, for the Company of Stationers, 1659. A-Z8Aa-Cc8 [=207] listů; 8°. List Cc8 je prázdný. Výzdoba: Vlysy a linky z typografických ozdůbek, iniciály. Text tištěn anglicky a latinsky. Citace: SDK, 302; Knihopis, K04223; Vobr 88. Provenience: [l. Cc8a] Duresme. Polokožená vazba z 18. století, hřbet z hnědé teletiny, desky potažené barevným papírem. Sign. Ks-0040.764

I. A. COMENII JANUA LINGUARUM AUREA... Lipsiae: Sumptibus Johannis Grossii et Soci.; Leipzig: In Verleg. Johann Grossens und Consort., 1666 (Gedruckt bey Henning Kölers Sel. Wittbe). [48], 376, [spr. 372] s., [1] příl.; 8°. Výzdoba: Aperturový titulní list, vlysy, iniciály, viněty, složená typografická příloha. Text tištěn latinsky a německy. Citace: SDK, 318; Vobr 101. Původní pergamenová vazba. Sign. Ks-0066.583

I. A. COMENII IANVA AVREA RESERATA QVATVOR LINGVARVM... Genevae: Apvd Samvelem De Tovrnes, 1675. [12], 531, 416 s.; 8°. Výzdoba: Titulní strana tištěna červeně a černě, signet (Qvod tibi fieri non vis, alteri nefeceris), vlysy, iniciály. Text tištěn latinsky, italsky, francouzsky a německy. Citace: SDK, 330; Vobr 111. Provenience: Souvenir de E. Bomia; Bomia Barcelona. Původní pergamenová vazba. Sign. Ks-0107.988

Labyrint světa.

Das wiedergefundene Paradis, oder Uebergang aus der Welt ins Herz... [S.l.: s.n.], 1760. [12], 132 s., [1] příl.; 12°. Výzdoba: Mědirytinový předtitul (sign. R. sc:), vlys a vinětky z typografických ozdůbek, koncová viněta (váza s třemi karafiáty), iniciály. Obsahuje: Přívazek Das Anhangen an Gott... /Albertus Magnus. Citace: SDK 511; Vobr 161. Provenience: Koupeno v říjnu 1927 za 60 Kč v antikvariátě Brecher Brno. Moderní plátěná převazba. Sign. Ks-0098.460

JOH. AMOS COMENII ORBIS SENSUALIUM PICTI PARS PRIMA... Noribergae: Sumptibus Martini Endteri, 1724. [16], 315, [109] s.; 8°. Výzdoba: Signet, vlysy z typografických ozdůbek, četné mědirytiny v textu. Latinský a německý souběžný text. Citace: SDK neuvádí. Původní kožená vazba se zlaceným hřbetem. Sign. Ks-1166.510,1

JOH. AMOS COMENII ORBIS SENSUALIUM PICTI PARS PRIMA... Noribergae: In Bibliopolio Joh. Andr. Endt., 1754. [22], 315, [109] s.; 8°. Výzdoba: Signet, vlysy z typografických

ozdůbek, četné mědirytiny v textu (některé kolorované), viněta. Obsahuje přívazek stejného titulu 2. díl. [2], 449, [61] s. Text tištěn latinsky a německy. Citace: SDK neuvádí. Provenience: [razítko] F. F. Bibliothek Donaueschingen. Papirová vazba na hřbetu s názvem. Chybí 4 a 5 list z první složky. Sign. V1-0000.046

IO. AMOS COMENII ORBIS VISIBILIS IN LATINA, RVTHENICA, TEVTONICA, ITALICA et GALLICA LINGVIS REPRAESENTATVS... [Moskva]: Pečatan Pri Imperatorskom Moskovskom Universitetě, 1768. [24], 477, [27] s.; 8°. Výzdoba: Aperturový titulní dvoulíst, vlysy a linky z typografických ozdůbek, iniciály, ozdobné linky, viněty. Text tištěn latinsky, italsky, francouzsky, rusky a německy. Citace: SDK 602; Vobr 197. Původní kožená vazba, poškorená. Sign. Ks-0105.133

JOANN. AMOS COMENII ORBIS PICTUS. Die Welt in Bildern... Wjen: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1778. 167 s.; 8°. Výzdoba: Ozdobné linky, dřevorezové ilustrace v textu, text ve sloupcích. Text tištěn latinsky a německy. Citace: SDK neuvádí. Provenience: [erbovní exlibris] Bibliotheca Wesseliensis. Nro. 508. Polokožená vazba se zlaceným hřbetem, lepenkové desky. Sign. CH-0005.734

Přemýšlování o duchovní radosti věrných a pravých křesťanů.

Přemyslowánj O DVCHOWNJ Radosti věrných a prawých Křesťanů. W Amsterodámě: [t. Jan Paskovský], 1662. 38 zach. s.; 12°. Výzdoba: Titulní strana v rámečku z typografických ozdůbek, vlys z typografických ozdůbek, iniciály. Citace: SDK 722; Knihopis, K04252; Vobr 247. Nová pergamenová vazba. Na konci neúplné. Sign. Ks-0033.881

Vestibulum januae linguarum reseratae.

JANAE LINGVARVM RESERATAE AVREAE VESTUBVLVM... Amstelodami: Apud Ioh: & Iodocvm Ianssonios, 1642. [8], 93, [138] s.; 8°. Výzdoba: Signet (Vivitr Ingenio), iniciály, 2 viněty. Text tištěn latinsky, nizozemsky, francouzsky a německy. Citace: SDK, 811; Vobr 264. Provenience: A moy Claude Contesse 1692; Ex libris Friderici à Nimptsch Jun. Původní pergamenová vazba, hřbet podlepen proužky z latinského pergamenového liturgického rukopisu z 15. století s notací. Sign. Ks-0142.686

JANUAE LINGVARVM Reseratae Aureae Vestibulum... Lipsiae: Sumptibus Vid. Gothofredi Grosii. Excudebat Qvirinus Bauch, 1653. [12], 97, [50] s.; 8°. Výzdoba: Nad impresem viněta z typografických ozdob, vlysy z typografických ozdob. Citace SDK 820; Vobr 266. Provenience: [na přední desce zlacený monogram] H. H. V. E. Původní kožená vazba se sešpotiskovou výzdobou. Sign. Ks-0037.132

Januae Lingvarum Reseratae Aureae Vestibulum... Breslae: Typis Baumannianis exprimebat Gottfried Gründer, [1660?]. A-K8L4 [=84] listů; 8°. Výzdoba: Titulní strana tištěna červeně a černě, viněty, vlys z typografických ozdůbek, iniciály. Text tištěn latinsky a německy. Obsahuje: Přívazek *Orbis Sensualium Pictus...* / J. A. Komenský. Citace: SDK, 825; Vobr 267. Provenience: Franz Haupt Ecclesiasticus Arcensis Austerliti 1795. Původní pergamenová vazba. Sign. Ks-0071.833

J. A. COMENII JANUAE Lingvae Latinae VESTIBULUM... Cibinii: Typis Martini de Hochmeister Caes. Reg. priv. Typogr. & Bibliopolae, [1800?]. 32 s.; 8°. Výzdoba: Ozdobné

Obrázek č. 1: *Orbis pictus* z roku 1778 (sign. CH-0005.734). Všechna foto: Vilém Kaplan.

Obrázek č. 2: *Eruditio scholastica* z roku 1722 (sign. Ks-0036.107, přív. 2).

linky. Text tištěn latinsky a maďarsky. Citace: SDK 842; Vobr 274. Provenience: [razítko] Borbély Sándor könyvtárából. Původní polokožená vazba, hřbet z hnědé teletiny, desky potažené barevným papírem. Sign. Ks-0090.317

RARE SPECIMENS OF FILES BY J. A. COMENIUS IN THE MORAVIAN LIBRARY IN BRNO

Summary: The specialized collection of comenians was founded in the Moravian Library in Brno in 1900. In more than one hundred years, a remarkable Comeniological collection was compiled, including several unique and rare specimens, preserved in our territory in small number. The collection contains old prints published in 14 languages in 37 cities of 13 European countries.

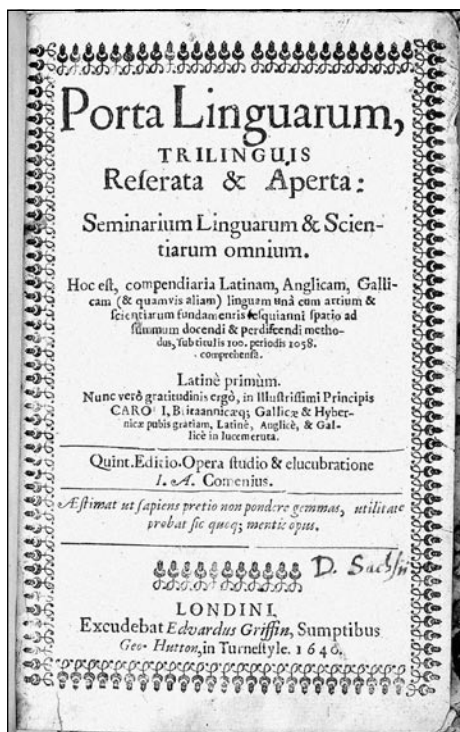
Key words: Komenský, collection of comenians, The Moravian Library in Brno.

Mgr. Jitka Machová (*1970)

Absolventka FF MU v Brně (vědecké informace – knihovnictví). Působí od roku 1993 na specializovaném pracovišti Moravské zemské knihovny v Brně na Odboru rukopisů a starých tisků. Podílí se na řešení výzkumných úkolů a projektů z oblasti historických fondů, zejména jejich elektronického zpracování. Publikuje práce z oboru.

Obrázek č. 3: Labyrint světa z roku 1760
(sign. Ks-0098.460).

Obrázek č. 4: Janua linguarum z roku 1640
(sign. Ks-0228.996).